

Original Article

Omaleki or Armaleki? An Analysis of Scribal Errors and Alterations in the Edited Version of *Tarikh-e Gozideh* by Abdolhossein Nava'i

Reza Ghanbari Abdolmaleki¹

1. Introduction

The *Tarikh-e Gozideh* (Selected History) by Hamdollah Mostowfi is one of the most significant historical sources in Persian historiography. Over time, several editions of this text have been produced, including the critical edition by Abdolhossein Nava'i. However, despite its widespread use, some textual distortions have remained unnoticed in this edition. One such instance is the transcription of the tribal name "Omaleki" as "Armaleki", which has caused ambiguity in identifying the Abdolmaleki tribe. This study seeks to investigate why and how this name was altered and to establish the correct form based on comparative textual analysis.

The primary research question is: Why was the name "Abdolmaleki" transcribed as "Armaleki" in Nava'i's edition, and what justifies the correction to "Omaleki"? By exploring this textual alteration, the study aims to shed light on broader linguistic changes and scribal errors in Persian historiography. The research also delves into the implications of such errors, considering their potential impact on our understanding of historical tribal affiliations and identity in medieval Persian sources. This is especially significant, as many Persian historiographical sources suffer from similar scribal misinterpretations, affecting broader historical narratives.

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Damghan University, Damghan, Iran; email: abdolmaleki@du.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0002-5308-0775>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.237893.1353>

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

2. Literature Review

Several critical editions of *Tarikh-e Gozideh* have been produced over time. The first scholarly edition was prepared by Barbier de Meynard in 1857, followed by translations and analyses by scholars such as Edward Browne and Jean Aubin. The most widely cited Persian edition was published by Abdolhossein Nava'i in 1960. Later, Mohammad Roshan provided a revised edition in 2015. Despite these efforts, textual inconsistencies, particularly in tribal names, have persisted.

Errors in transcriptions of tribal names have been previously noted in Persian historiography. Similar distortions have been observed in works such as *Shahnameh* and *Sharafnameh*, where phonetic similarities between certain Persian letters led to misinterpretations by scribes. For instance, phonetic misinterpretations have led to distortions in proper nouns and place names, altering the way historical accounts are understood. This study builds upon such findings to analyze the specific case of “Omaleki” and its misrepresentation. Additionally, historical linguists have documented how scribal traditions and regional dialectal influences may have contributed to such errors over time, warranting further investigation into historical manuscripts.

3. Methodology

This research uses the approach of comparative text analysis. In this regard, various versions of *Tarikh-e Gozideh*, including the Nava'i and Roshani editions, and old facsimile versions, were gathered and compared with each other. Then, a linguistic and phonetic analysis of the name “Omaleki” was conducted in comparison with other tribal names in Persian historical texts to identify possible patterns of changes. To confirm the findings, consultations with experts in history and linguistics were held to verify the accuracy of the phonetic and orthographic patterns. Additionally, a statistical analysis was carried out on the frequency and consistency of the recording of this name across different versions. Moreover, other historical sources mentioning the *Abdul-Malaki* tribe were studied and compared to determine the extent of changes in the spelling and pronunciation of the name over time. Finally, a broader comparison was made with the historiographical traditions of Persian, Arabic, and Ottoman histories to investigate whether such misreadings also occurred in other regional texts.

4. Discussion

The study's findings indicate that the transcription of “Omaleki” as “Armaleki” resulted from scribal errors influenced by phonetic similarities in Persian script. Specifically:

- In several manuscripts, the letter “و” (vav) appears to have been misread as “ر” (re), leading to the erroneous rendering of “Omaleki” as “Armaleki”.
- Comparative analysis of manuscript copies shows that the correct form, “Omaleki”, is consistently found in older and more reliable sources, including the “R” and “M” manuscripts.
- Historical sources on the Abdolmaleki tribe support the validity of “Omaleki”, reinforcing its proper transcription.

- The misrepresentation of this name could impact the understanding of tribal movements and historical lineage in Iranian historiography.

The study also discusses the broader implications of such errors, emphasizing the necessity for meticulous manuscript comparison in historical textual studies. The role of scribal habits, phonetic shifts, and dialectal influences are highlighted as key factors in the evolution of textual distortions. Furthermore, this section explores how textual inaccuracies can lead to misinterpretations in modern historiographical analysis, reinforcing the importance of proper paleographic studies in Persian manuscripts. The research also identifies other tribal names in *Tarikh-e Gozideh* that may have undergone similar distortions, suggesting the need for further critical revision of the text.

5. Conclusion

The research confirms that the correct transcription of the tribal name in *Tarikh-e Gozideh* should be “Omaleki”, rather than “Armaleki”. This correction is crucial for ensuring historical accuracy and preventing misinterpretations of tribal identities. The study underscores the importance of applying comparative manuscript analysis and linguistic expertise in future critical editions of Persian historical texts.

The findings advocate for a reassessment of other potentially misrepresented names in Persian historiography and suggest that more rigorous editorial standards should be applied in future textual studies. Additionally, the study recommends the use of digital manuscript analysis tools to minimize human errors in transcription and enhance the accuracy of historical editions. The importance of interdisciplinary collaboration in manuscript studies is also highlighted, advocating for stronger engagement between historians, linguists, and textual scholars to produce more reliable critical editions of Persian historical texts.

Finally, this study contributes to the broader discourse on textual transmission and historiographical accuracy in Persian studies, reinforcing the significance of manuscript preservation and philological accuracy. By refining the transcription of historical sources, we not only preserve linguistic heritage but also enhance the reliability of historical narratives for future generations.

Keywords: *Tarikh-e Gozideh*, Hamdollah Mostowfi, Omaleki, Abdolmaleki, scribal error

دوفصلنامه تاریخ ادبیات

دوره ۱۸، شماره ۱، (پیاپی ۸۹ / ۱) بهار و تابستان ۱۴۰۴

مقاله علمی - پژوهشی

صفحه ۲۸ تا ۴۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۹

اوملکی یا ارملکی؟ بررسی تصحیف و تحریفی در «تاریخ گزیده» تصحیح عبدالحسین نوایی

رضا قنبری عبدالملکی^۱

چکیده

تصحیح عبدالحسین نوایی از تاریخ گزیده، با وجود اعتبار و ارجاعات فراوان، هنوز شامل ضبط‌هایی است که به نظر می‌رسد تصحیف شده و درک صحیح متن را مختل کرده‌اند. تنوع نام‌های طوایف و قبایل در این اثر سبب شده است برخی از آن‌ها به اشتباه خوانده شوند و از نگاه مصححان پنهان بمانند. یکی از موارد مهم، تصحیف واژه «ارملکی» به جای «اوملکی» است که ابهاماتی در شناسایی طایفه «عبدالملکی» ایجاد کرده است. پرسش اصلی این پژوهش آن است که چرا و چگونه نام طایفه عبدالملکی به صورت «ارملکی» در نسخه نوایی ثبت شده و چرا اصلاح آن به «اوملکی» منطقی‌تر به نظر می‌رسد. این مطالعه با هدف اثبات ضبط صحیح «اوملکی» و تحلیل تغییرات زبانی نام‌های طوایف در نسخه‌های مختلف، به بررسی دلایل احتمالی تصحیف و تأثیر آن بر درک تاریخ فرهنگی و قومی می‌پردازد. روش تحقیق شامل مطالعات تطبیقی، بررسی متون تاریخی و تحلیل محتوایی است که در آن نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده گردآوری و با یکدیگر مقایسه شده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهند که تغییر ضبط نام «اوملکی» به «ارملکی» ناشی از خطاهای نسخه‌برداری است و این اشتباه می‌تواند به تفاسیر نادرست از هویت‌های قومی منجر شود. بررسی‌ها نشان می‌دهند که

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه دامغان، دامغان، ایران. abdolmaleki@du.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0002-5308-0775>

 <https://doi.org/10.48308/hlit.2025.237893.1353>

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ضبط «اوملکی» در نسخه‌های «ر» و «م» دقیق‌تر و معتبرتر بوده و این پژوهش بر اهمیت دقت در ضبط نام‌های طوایف تأکید کرده و پیشنهاداتی برای ثبت صحیح آن‌ها در متون تاریخی ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ گزیده، حمدالله مستوفی، اوملکی، عبدالملکی، تصحیف

۱. مقدمه

در میان منابع تاریخی ایران، تاریخ گزیده اثر حمدالله مستوفی یکی از معتبرترین و قدیمی‌ترین آثار است که به تصحیح و مقابله‌گیری آن توسط پژوهشگران بسیاری، از جمله عبدالحسین نوایی، پرداخته شده است. اما، در این تصحیح نیز خطاهایی مشاهده می‌شود که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، تغییر ضبط نام طایفه «اوملکی» به «ارملکی» است که در نسخه موسوم به «ق» به چشم می‌خورد. این گونه اشتباهات، علاوه بر تحریف اطلاعات تاریخی، می‌توانند تفسیرهای نادرست فرهنگی و اجتماعی را نیز به دنبال داشته باشند؛ چراکه هویت و تاریخ بسیاری از اقوام و طوایف در این متون تاریخی ریشه دارد. از آنجا که نسخه «ق» به عنوان منبعی قابل اعتماد و قدیمی شناخته می‌شود، شناسایی و تحلیل پیامدهای این تغییر و درک صحیح آن بر مطالعات بعدی ضرورت ویژه‌ای پیدا می‌کند.

مسئله اصلی این پژوهش بررسی ضبط صحیح نام «اوملکی» در منابع کهن و اهمیت تاریخی و فرهنگی آن است. اشتباه در ضبط این نام به صورت «ارملکی» نه تنها می‌تواند پژوهشگران را به تفاسیر نادرست سوق دهد، بلکه منجر به درک ناقصی از هویت‌های قومی می‌شود. این مسئله به‌ویژه در متونی مانند تاریخ گزیده اهمیت دارد، زیرا این متن با تکیه بر نسخه‌های متعدد قدیمی، یکی از منابع اصلی شناخت قومیت‌ها و طوایف ایران محسوب می‌شود. از این رو، تحلیل و تصحیح ضبط «اوملکی» با رویکردهای زبان‌شناختی و نسخه‌شناسی امری ضروری است.

هدف این پژوهش اثبات ضبط صحیح «اوملکی» و تحلیل تغییرات زبانی نام‌های طوایف در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده است. با بهره‌گیری از روش‌های زبان‌شناسی و تحلیل متنی، این پژوهش به دنبال شواهدی است که نشان دهد «اوملکی» شکل درست این نام است و از نسخه‌های خطی مختلف به عنوان منابع تطبیقی استفاده می‌شود. پژوهش حاضر به ارائه یک تحلیل جامع از علل و پیامدهای این تغییر نام پرداخته و در نهایت توصیه‌هایی برای ثبت صحیح آن در متون تاریخی ارائه خواهد کرد.

پرسش‌های پژوهش عبارت‌اند از: ۱. آیا ضبط نام طایفه به صورت «اوملکی» صحیح است، یا باید «ارملکی» را که در نسخه اساس آمده، پذیرفت؟ ۲. چه عواملی باعث تغییرات زبانی و آوایی در ضبط نام طایفه‌ها در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده شده است؟ ۳. این تغییرات چگونه بر تحلیل‌های تاریخی و فرهنگی اثر می‌گذارند؟

با توجه به پرسش‌های مطرح‌شده، فرضیات پژوهش به شرح زیر است: ۱. ضبط اصلی و صحیح نام طایفه در متن، «اوملکی» بوده و تغییر آن به «ارملکی» ناشی از خطاهای نسخه‌برداری است. ۲. تغییرات زبانی و آوایی احتمالاً تحت تأثیر لهجه‌های محلی و اشتباهات متداول کاتبان در دوره‌های مختلف رخ داده است. ۳. بازنگری در ضبط‌های موجود می‌تواند به اصلاح تحلیل‌های تاریخی و فرهنگی منجر شود و درکی دقیق‌تر از هویت‌های قومی و تاریخی ارائه دهد.

۲. پیشینه پژوهش

کتاب تاریخ گزیده اثر حمدالله مستوفی، یکی از آثار برجسته تاریخ‌نگاری ایران، از زمان نگارش تا کنون توجه محققان و مستشرقان زیادی را به خود جلب کرده و تصحیحات متعددی از آن ارائه شده است. هر یک از این تصحیحات بر اساس نسخه‌های خطی مختلف و رویکردهای ویژه محققان تهیه شده و ویژگی‌های خاص خود را دارند.

نخستین تصحیح این اثر به دست مستشرق فرانسوی، باریه دو بیارد^۱، انجام شد که در سال ۱۸۵۷ باب ششم تاریخ گزیده، یعنی بخش‌های مربوط به قزوین (به جز فصل اول، احادیث و اخبار)، را به زبان فرانسه ترجمه و در ژورنال آسیاتیک (سری ۵، جلد دهم) منتشر کرد. پنجاه سال بعد، ادوارد براون^۲ انگلیسی بخش شعرای ایران (فصل ششم) را پس از بررسی و مقایسه با هشت نسخه معتبر ترجمه و در نشریه انجمن آسیائی در اکتبر ۱۹۰۰ و ژانویه ۱۹۰۱ به چاپ رساند. هم‌زمان، ژول گانتن^۳ مستشرق فرانسوی نیز به این اثر توجه کرد و در سال ۱۹۰۳ باب چهارم، یعنی تاریخ سلاطین اسلامی ایران را همراه با متن فارسی و ترجمه فرانسه منتشر نمود.

تا سال ۱۹۱۰، نسخه کامل فارسی تاریخ گزیده همچنان به صورت خطی در دسترس بود، تا اینکه ادوارد براون نسخه‌ای نسبتاً قدیمی (مورخ به سال ۸۵۷ هجری) را انتخاب و چاپ عکسی از آن تهیه کرد؛ با این حال، این نسخه به دلیل داشتن اشتباهات بسیار، از نظر دقت مطلوب نبود. در سال ۱۹۱۳، براون به همراه نیکلسن خلاصه‌ای از این کتاب را با ترجمه انگلیسی، همراه با حواشی و توضیحات کافی منتشر کردند.

پس از این تلاش‌ها، در سال ۱۳۳۹ شمسی، عبدالحسین نوایی تاریخ گزیده را با استفاده از چندین نسخه خطی و همراه با فهرس و حواشی دقیق، به‌وسیله انتشارات امیرکبیر در تهران به چاپ رساند. این نسخه به عنوان یکی از معتبرترین تصحیحات تاریخ گزیده شناخته می‌شود و به دفعات مورد استناد قرار گرفته است. سپس در سال ۱۳۹۴ شمسی، محمد روشن با نگاهی دقیق‌تر به نسخه‌های مختلف و با استفاده از هشت نسخه خطی دیگر، تصحیح جدیدی از این کتاب ارائه داد که توسط انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار منتشر شد. این نسخه با دقت بیشتری به بررسی و مقایسه نسخه‌ها پرداخته و اطلاعات کامل‌تری را فراهم آورده است.

تفاوت‌های موجود در این تصحیحات به ویژگی‌ها و رویکردهای متفاوت محققان و ویراستاران بستگی داشته و هر نسخه جنبه‌های تازه‌ای از این اثر را به‌نمایش می‌گذارد.

ضرورت و اهمیت پژوهش

پژوهش حاضر که به بررسی تصحیف‌های موجود در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده و تحلیل تغییر نام «عبدالملکی» به «اوملکی» می‌پردازد، از جنبه‌های مختلفی دارای اهمیت است:

الف. پاسداری از دقت تاریخی: تاریخ گزیده یکی از منابع اصلی تاریخ ایران در دوره اسلامی است که تا به امروز به عنوان مرجعی معتبر مورد استفاده قرار گرفته است. تصحیف‌های موجود، به‌ویژه در نام طوایف و قبایل، می‌توانند بر فهم دقیق تاریخ و قوم‌شناسی آن دوره تأثیرگذار باشند. پژوهش حاضر با شناسایی و تصحیح این اشتباهات، امکان دستیابی به نسخه‌ای دقیق‌تر و معتبرتر از این اثر را فراهم می‌کند.

ب. بهبود دقت نسخه‌های چاپی: نسخه‌های چاپی مختلف تاریخ گزیده، مانند نسخه عبدالحسین نوایی، به دلیل تفاوت‌ها در ضبط واژه‌ها و وجود

تصحیف‌ها، گاه اطلاعات نادرستی را به مخاطب منتقل می‌کنند. این پژوهش با تحلیل دقیق نسخه‌های خطی و اصلاح تصحیف‌ها، می‌تواند به بهبود دقت نسخه‌های چاپی آینده و کاهش اشتباهات متنی کمک کند.

ج. شناخت تحریفات متنی: در متون تاریخی، تحریفات به دلایلی چون اشتباهات کاتبان، تغییرات رسم‌الخط، و انتقال نادرست اطلاعات رخ می‌دهد. بررسی این تحریفات، علاوه بر کمک به اصلاح متن، دیدگاه بهتری از فرایندهای تحریر و تغییرات متنی در طول زمان در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد و به درک دقیق‌تر فرآیند تولید و انتقال متون تاریخی کمک می‌کند.

د. اهمیت زبان‌شناختی و تاریخی: تحلیل تغییرات واجی و زبان‌شناختی در نام‌های تاریخی، به‌ویژه در مورد واژگان عبدالملکی و اوملکی، موجب درک عمیق‌تری از تحولات زبانی و فرهنگی در تاریخ ایران می‌شود. این پژوهش می‌تواند به زبان‌شناسان و تاریخ‌پژوهان در تحلیل روندهای زبان‌شناختی و فرهنگی در دوره‌های مختلف تاریخی و تأثیر آن‌ها بر متون یاری رساند.

در نتیجه، این پژوهش نه‌تنها به بهبود دقت متون تاریخی کمک می‌کند، بلکه بسترهای علمی و پژوهشی تازه‌ای را در حوزه تاریخ و زبان‌شناسی فراهم می‌آورد که در تحلیل‌های آتی نیز مفید خواهد بود.

۳. روش پژوهش

این پژوهش به روش مطالعات تطبیقی، زبان‌شناختی و تحلیل محتوایی به بررسی و تحلیل تصحیف نام طایفه «اوملکی» به «ارملکی» در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده می‌پردازد. فرآیند پژوهش به شرح زیر صورت گرفته است:

الف. گردآوری و تحلیل نسخه‌ها: ابتدا نسخه‌های تصحیح‌شده توسط عبدالحسین نوایی و سایر نسخه‌های موجود، شامل نسخه‌های «ق»، «ف»، «ر»، «م»، «ب»، «ک» و «ش» شناسایی و گردآوری شدند. سپس این نسخه‌ها با تمرکز بر ضبط‌های مختلف نام طایفه «اوملکی» به‌صورت تطبیقی مورد بررسی قرار گرفتند تا تفاوت‌ها و شباهت‌های میان آن‌ها آشکار شود و علل احتمالی تفاوت‌ها مشخص گردد.

ب. تحلیل زبان‌شناختی و آوایی: در این بخش، تغییرات زبانی و آوایی نام طایفه در نسخه‌های مختلف مورد ارزیابی قرار گرفت. به‌عنوان نمونه، تبدیل همخوان‌ها یا تفاوت‌های تلفظی و رسم‌الخطی که ممکن است ناشی از تأثیرات گویشی یا منطقه‌ای باشند، بررسی شدند. همچنین تطور واژگان از لحاظ زبان‌شناختی تحلیل گردید.

ج. تحلیل تاریخی: در ادامه، منابع هم‌زمان و متون تاریخی مرتبط با ساختارهای اجتماعی و فرهنگی طایفه عبدالملکی شناسایی و تحلیل شدند تا درکی تاریخی از علل احتمالی تصحیف به دست آید. این تحلیل به مشخص شدن عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر در ضبط‌های متفاوت کمک کرد.

د. مصاحبه با متخصصان: برای تکمیل تحلیل‌ها، مصاحبه‌هایی با کارشناسان تاریخ و زبان‌شناسی انجام شد. این مصاحبه‌ها به گردآوری نظرات تخصصی در مورد تصحیف نام و پیشنهادهایی برای بهبود روش‌های اصلاح آن کمک کرد و دیدگاه‌های تازه‌ای را در خصوص امکان بازنگری علمی نام «اوملکی» فراهم آورد.

هـ. تحلیل آماری ضبط‌های مختلف: داده‌های به‌دست‌آمده از نسخه‌ها به‌صورت آماری تحلیل شدند تا فراوانی ضبط‌ها و شکل‌های غالب مشخص

شود. این تحلیل به شناسایی الگوهای ضبط و تمایز بین شکل‌های صحیح و تغییرات احتمالی کمک کرد.

و. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری: در پایان، یافته‌های نسخه‌شناختی، زبان‌شناختی، تاریخی و نتایج مصاحبه‌ها با یکدیگر ترکیب شدند و پیشنهاداتی علمی و مستند برای اصلاح و بهبود ضبط «اوملکی» در نسخه نوایی ارائه گردید.

۴. بحث و بررسی

۴-۱. بررسی نسخه‌های مورد استفاده نوایی

عبدالحسین نوایی در تصحیح و مقابله تاریخ گزیده از چندین نسخه بهره گرفته است که به شرح زیر معرفی می‌شوند:

۴-۱-۱. نسخه «ق»

این نسخه متعلق به عباس اقبال آشتیانی بوده و نوایی آن را به اختصار «ق» نامیده است. نسخه «ق» یکی از قدیمی‌ترین نسخه‌های تاریخ گزیده به شمار می‌رود. ویژگی‌های کاغذ، مرکب، سبک نگارش، و رسم‌الخط آن نشان می‌دهند که این نسخه احتمالاً متعلق به اواخر قرن هشتم یا اوائل قرن نهم هجری است. با این حال، این نسخه از نقص‌های متعددی رنج می‌برد؛ به‌گونه‌ای که بخش‌هایی از ابتدای کتاب، تا دوران سلطنت کیومرث، و همچنین قسمت‌های وسیعی از اواسط و انتهای کتاب را در بر ندارد. افزون بر این، در برخی قسمت‌ها، خطوط مختلفی به چشم می‌خورد و حتی در بخش‌هایی از نسخه، به خطی خام و کودکانه با اشتباهات متعدد، تلاش شده تا متن کامل شود (مستوفی، ۱۳۳۹: کا).

۴-۱-۲. نسخه «ف»

نسخه‌ای که سید محمود فرخ به‌طور امانی در اختیار نوایی قرار داده و از آن با عنوان نسخه «ف» یاد شده است، نسخه‌ای مجدول با خط نستعلیق زیبا، بسیار خوانا و کامل است. با این حال، صفحات آغازین و پایانی این نسخه دارای نقص‌هایی بوده‌اند که در مراحل بعدی تکمیل شده‌اند. سبک رسم‌الخط آن نشان می‌دهد که این نسخه حدوداً در قرن دهم یا یازدهم هجری کتابت شده است (همان: کا).

۴-۱-۳. نسخه «ر»

نسخه‌ای که به آقای رضائی، مدیر کتابخانه ابن‌سینا، تعلق داشت و در اختیار نوایی قرار گرفت، دارای خط نستعلیق واضح، بسیار خوانا و زیباست. به نظر می‌رسد که کاتب یا صاحب این نسخه، آن را با نسخه‌های دیگر مقابله کرده و در حواشی نسخه، نسخه‌بدل‌های ارزشمندی را درج کرده است. نگارش این نسخه در بیستم صفر سال ۷۹۲ هجری قمری به پایان رسیده و نویسنده آن اسدالله محلاتی بوده است. نوایی این نسخه را به افتخار آقای رضائی، به اختصار «نسخه ر» نام‌گذاری کرده است (همان: کب).

۴-۱-۴. نسخه «م»

نسخه‌ای از کتابخانه ملی تهران که در مقابله با علامت اختصاری «م» مشخص شده، نسخه‌ای منقح و خوش خط است. این نسخه از دیگر نسخه‌ها به دلیل داشتن بخش‌های اضافی‌ای که در سایر نسخه‌ها یافت نمی‌شود، متمایز است. حتی اگر این بخش‌ها الحاقی باشند، اغلب حاوی مطالب دقیق و مفیدی هستند. این نسخه به قلم عبدالرحمن بن محمود نوشته شد و در میانه ذی‌القعدة سال ۸۹۹ هجری قمری به پایان رسید (همان: کب).

۴-۱-۵. نسخه «ب»

نسخه عکسی که مرحوم ادوارد براون به صورت فاکسیمیل منتشر کرده است، در پایان با نوشته‌ای از کاتب به پایان رسیده که تاریخ اتمام کتابت را مشخص می‌کند. این نسخه به قلم زین العابدین بن محمد کاتب شیرازی نوشته و در ششم رمضان سال ۸۵۷ هجری قمری به پایان رسید (همان: کب).

۴-۱-۶. نسخه «ک»

نسخه‌ای بسیار مختصر از تاریخ گزیده که نوایی از آن بهره برده، از حسین کوهی کرمانی خریداری شده است. این نسخه به خط شکسته نستعلیق نوشته شده و تنها بخش‌های آغازین کتاب تا شرح حال صحابه حضرت رسول اکرم را در بر می‌گیرد. با وجود تازگی و ناقص بودن، این نسخه در تصحیح کتاب در همان بخش‌های محدود نقش بسزایی ایفا کرده است؛ چراکه ضبط دقیق اسامی در آن نشان می‌دهد که از روی نسخه‌ای منقح و دقیق نوشته شده است (همان: کج).

۴-۱-۷. نسخه «ش»

نوایی در تصحیح تاریخ گزیده به نسخه‌ای از شرفنامه، اثر شرف‌خان بدلیسی (۱۳۷۷) که با حرف «ش» مشخص شده، توجه کرده است. علت این امر آن است که بسیاری از مطالب شرفنامه از تاریخ گزیده حمدالله مستوفی استخراج شده و در این اثر بازتاب یافته است.

۴-۲. روش نوایی در تصحیح متن تاریخ گزیده

نوایی در تصحیح تاریخ گزیده از روش التقاطی استفاده کرده است، به این معنا که نسخه‌ای را به عنوان اساس انتخاب کرده، اما در مواردی که ضبط‌های آن مشکوک یا نادرست بوده، از نسخه‌های دیگر بهره برده است. در این تصحیح، نسخه «ق» به عنوان نسخه اصلی در نظر گرفته شده، اما در مواردی که این نسخه دارای کاستی‌ها یا اشتباهات کتابتی بوده، از نسخه «م» و دیگر نسخه‌های معتبر استفاده شده است. نوایی همچنین ضبط‌های مختلف را در موارد ضروری در حاشیه آورده، اما برخلاف برخی تصحیحات انتقادی، تمامی نسخه‌بدل‌ها را ثبت نکرده و صرفاً در مواردی که اختلاف نسخه‌ها بر فهم متن تأثیرگذار بوده، به آن‌ها اشاره کرده است.

در مواقعی که مطلبی تنها در یک نسخه وجود داشت، آن را در متن، داخل دو قلاب قرار می‌داد و در صورت احتمال الحاقی بودن، آن را یادآور می‌شد. همچنین، اگر مطلبی تنها در دو نسخه آمده بود اما با تفاوت، متن را براساس نسخه قدیمی‌تر تنظیم و نسخه جدیدتر را در حاشیه درج می‌کرد. نوایی از اجتهاد در تصحیح اجتناب کرده و ضبط هر نسخه‌ای که به نظرش صحیح‌تر بوده را در متن اصلی آورده و ضبط‌های دیگر نسخه‌ها را، در صورت مفید بودن، در حاشیه ذکر کرده است. با این حال، در مورد اسامی اشخاص و اماکن، ضبط تمامی نسخه‌ها را ثبت کرده تا دقت بیشتری به کار برده باشد.

۵. تحلیل داده‌ها**۵-۱. اختلافات ضبط نام‌های طوایف**

بررسی نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده نشان می‌دهد که ضبط نام طوایف در این نسخه‌ها با تفاوت‌های قابل توجهی همراه است. این اختلافات می‌تواند به درک دقیق‌تر تغییرات متنی کمک کنند. در نسخه مورد بررسی (مستوفی، ۱۳۳۹: ۲۴۰-۲۴۱)، از بیست و چهار طایفه نام برده شده است. نوایی در تصحیح خود، این نام‌ها را بر اساس ضبط بختیاری و سپهر (۱۳۹۸: ۲۴) ثبت کرده است. نام این طوایف در نسخه‌های گوناگون به صورت زیر آمده‌اند:

جدول ۱. مقایسه ضبط نام طوایف در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده^۴

شماره	طایفه	ف	ب	ر	م	ق	ش
۱	استرکی	استرکی	اسوکی				
۲	مماکویه	حماکویه	مماکونه	حماکویه			
۳	بختیاری		مختاری				
۴	جوانکی		مراسلی			حواملی	
۵	بیدانیان	بندانیان	سداسان	بیدانیان	بیداسان		
۶	زاهدیان						زامدیان
۷	علائی						علائی
۸	کوتوند			لوندتر	کوندیر		لوتوند
۹	بتوند		بیوند	هوند	موند		
۱۰	بوازکی	توازکی	لوازکی	بزازکی	سرازکی	نوازکی	
۱۱	شوند	شنوند	شنوید	تشنوند			
۱۲	زاکی	راکی			راکی	راکی	راکی
۱۳	جاکی		حاکی	حاکی	خاکي		خاکي
۱۴	هارونی		هاروی	هاروئی	هازونی	هازوی	
۱۵	آشکی	اسکی	اسبک	اسبکی	اسکی کوی	استکی	
۱۶	کوی لیراوی		کعی ایراری	کوی		کوئی ایراوی	کوی یراوی
۱۷	یحفومی	یحفویی	یحبوئی	یحفویی	یحفون	محتوی	یحسفوی
۱۸	کمانکشی		کماکشی				
۱۹	مماسنی	مماستی	مماسی	حماسی	مماستی	مماستی	
۲۰	اوملکی	اویلکی	اویلکی	اوملکی	اوملکی	ارملکی	اومکی
۲۱	توانی						توابی
۲۲	کسدانی	کدا	کیا	کد	کدا	کیا	کداوی
۲۳	مدیحه			مدیحه	مدیحه	مدیحه	
۲۴	اکورد					کورد	

۲-۵. روش‌های تحلیل ضبط نام طوایف در نسخه‌های مختلف

برای تحلیل داده‌های جدول ۱، چندین روش کاربردی وجود دارد که به بررسی الگوهای مختلف ضبط نام طوایف در نسخه‌های مختلف کمک می‌کند.

این روش‌ها عبارت‌اند از:

۵-۲-۱. تحلیل تطبیقی نسخه‌ها

تحلیل داده‌های جدول ۱ با استفاده از روش تحلیل تطبیقی نسخه‌ها به ما این امکان را می‌دهد که الگوهای گوناگون ضبط نام طوایف را بررسی کنیم و به تغییرات و احتمالات ناشی از اشتباهات کتابت یا اختلافات منطقه‌ای پی ببریم. در اینجا، چندین الگو و نکته قابل توجه هستند:

الف. تغییرات آوایی و نگارشی

نام‌هایی مانند «استرکی» و «اسوکی» (ردیف ۱) یا «بیدانیان» و «بندانیان» (ردیف ۵) نشان از تغییرات آوایی و تلفظی دارند که ممکن است بر اساس لهجه یا عادات نوشتاری کاتبان متفاوت ثبت شده باشند.

ب. واگرایی و همگرایی ضبط‌ها

برخی از طوایف مانند «ارملکی» (ردیف ۲۰) به اشکال مختلف «اویلکی»، «اوملکی» و «اومکی» ضبط شده‌اند. این نوع تفاوت‌ها نشان می‌دهد که احتمالاً در نسخه‌های مختلف، واژه‌هایی با ساختار آوایی مشابه به صورت‌های گوناگون نوشته شده‌اند. در این مورد خاص، به نظر می‌رسد که «اوملکی» احتمالاً ضبط درست‌تر باشد، چون چندین نسخه این شکل را تکرار کرده‌اند و همخوانی بیشتری با ساختار زبانی مورد انتظار دارند.

پ. شباهت‌های تکراری در ضبط نام‌ها

در مواردی مانند «زاکی» و «راکی» (ردیف ۱۲) که در اکثر نسخه‌ها به شکل مشابهی آمده‌اند، می‌توان نتیجه گرفت که این ضبط احتمالاً در بیشتر نسخه‌ها صحیح یا مورد تأیید کاتبان بوده است.

ت. احتمال تصحیف و خطا در نسخه‌ها

طوایف مانند «یحقومی» و «یحسفوی» (ردیف ۱۷) ممکن است به دلیل شباهت‌های ظاهری حروف در نسخه‌ها دچار تصحیف شده باشند. این موضوع، اهمیت توجه به نسخه‌شناسی دقیق را برجسته می‌کند تا به بررسی و رفع احتمالی اشتباهات کتابت کمک کند.

با تحلیل تطبیقی داده‌های جدول ۱، می‌توان به شناخت بهتری از روش‌های کتابت در نسخه‌های مختلف و دلیل تفاوت‌ها در ضبط اسامی طوایف دست یافت. این روش می‌تواند به عنوان ابزار مفیدی برای تشخیص ضبط‌های اصلی و تمایز آنها از نسخه‌های تغییر یافته یا نادرست به کار رود.

۵-۲-۲. تحلیل زبانی-آوایی

در بخش تحلیل زبانی-آوایی، تغییرات آوایی و زبانی ضبط نام طوایف در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده مورد بررسی قرار می‌گیرد. این تحلیل به ما کمک می‌کند تا الگوهای آوایی تغییرات را شناسایی کنیم و به درک بهتری از تفاوت‌های گویشی و احتمالاً تأثیر لهجه‌های محلی برسیم. در اینجا به چند نمونه از تغییرات آوایی قابل توجه اشاره می‌کنیم:

الف. تغییر همخوان‌ها

برخی تغییرات در ضبط نام‌ها، مانند تبدیل «ب/ b» به «پ/ p» یا «م/ m» به «ن/ n»، می‌تواند نشان‌دهنده تفاوت‌های گویشی یا تأثیر لهجه‌های محلی باشد. به عنوان مثال، در ردیف ۳، نام «بختیری» در نسخه‌ای دیگر به صورت «مختاری» ضبط شده که احتمالاً نشان‌دهنده تبدیل همخوان

«ب» به «م» است. در ردیف ۹، نام «بتوند» در نسخه‌های دیگر به شکل‌های «بیوند»، «هوند» و «موند» آمده که تفاوت‌هایی در حروف همخوان ابتدایی و میانی دارند و احتمالاً ناشی از تلفظ‌های مختلف منطقه‌ای هستند. همچنین در ردیف ۱۰، نام «بوازکی» در نسخه‌های مختلف به صورت‌های «توازکی»، «لوازکی»، «بزازی» و «سرازکی» ضبط شده است که این تغییرات همخوان‌ها نیز می‌تواند نشانه‌ای از تفاوت‌های آوایی باشد. در ردیف ۱۳، نام «جاکي» به صورت‌های «حاکي» و «خاکي» نیز آمده که در اینجا نیز تغییر همخوان‌ها به وضوح مشهود است. این تنوع در ضبط‌ها نشان‌دهنده تأثیرات زبانی و لهجه‌ای در انتقال نام‌ها است.

ب. تغییرات ناشی از تفاوت‌های لهجه‌ای

برخی از تغییرات به احتمال زیاد به دلیل لهجه‌های محلی و گویش‌های مختلف رخ داده‌اند. به عنوان مثال، در ردیف ۱۶ «کوی لیراوی» به اشکال دیگری مانند «کعی ایراری»، «کوئی ایراوی» و «کوی یراوی» ضبط شده است. این تنوع در ضبط نشان‌دهنده تأثیر تلفظ‌های مختلف است. این تحلیل زبانی - آوایی به شناسایی الگوهای تحولی در ضبط نام طوایف کمک می‌کند و به طور موثری تغییرات ناشی از عوامل مختلف را شفاف می‌سازد.

۳-۲-۵. تحلیل آماری

در تحلیل آماری داده‌های جدول ۱، می‌توان با بررسی فراوانی ضبط‌های مختلف برای هر طایفه، الگوهای غالب را شناسایی کرد. به این ترتیب می‌توان مشخص کرد کدام ضبط‌ها در چندین نسخه تکرار شده‌اند و کدام ضبط‌ها فقط در یک نسخه منحصر به فرد هستند. برای مثال:

الف. طایفه «استرکی» (ردیف ۱) در دو نسخه به شکل «استرکی» و یک بار به صورت «اسوکی» آمده است. تحلیل آماری نشان می‌دهد که «استرکی» ضبط غالب‌تر است و احتمالاً شکل صحیح‌تری باشد.

ب. طایفه «بیدانیان» (ردیف ۵) در چندین نسخه با ضبط‌های مختلف مانند «بندانیان»، «سداسان»، «بیدانیان» و «بیداسان» آمده است، که نشان می‌دهد در کتب مختلف، ضبط‌های متعددی برای این طایفه وجود دارد. اما تکرار ضبط «بیدانیان» می‌تواند نشان‌دهنده اولویت آن نسبت به دیگر ضبط‌ها باشد.

ج. طایفه «ارملکی» (ردیف ۲۰) نیز در نسخه‌های مختلف به صورت‌های «اوملکی»، «اومکی» و «اویلکی» آمده است. در اینجا هم تکرار ضبط «اوملکی» نسبت به ضبط‌های دیگر، می‌تواند بیانگر آن باشد که احتمالاً ضبط درست‌تر همین شکل باشد.

این روش آماری به پژوهشگران کمک می‌کند تا با شناسایی ضبط‌های پرتکرار، از ضبط‌های غالب به عنوان ضبط‌های معتبرتر بهره بگیرند و ضبط‌های منحصر به فرد یا نادر را به عنوان ضبط‌های احتمالی جایگزین یا دارای خطای کاتبی در نظر بگیرند.

۴-۲-۵. تحلیل اشتباهات کاتبان

تحلیل اشتباهات کاتبان در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده نشان می‌دهد که ضبط نام طوایف ممکن است به دلایلی مانند شباهت‌های حروف، تفاوت‌های محلی در تلفظ، یا برداشت نادرست کاتبان دچار تغییرات سهوی شده باشد. به عنوان نمونه، در جدول ۱ مشاهده می‌شود که نام «استرکی» در نسخه‌ای به «اسوکی» تغییر یافته که احتمالاً ناشی از شباهت حروف در خط نسخه‌برداری بوده است. همچنین، نام «جوانکی» در برخی نسخه‌ها به «مراسلی» و «حواملی» ضبط شده است که می‌تواند به دلیل خطای دید یا تغییرات گفتاری باشد. نام «بیدانیان» نیز در نسخه‌های مختلف با ضبط‌های

متفاوتی مانند «بندانیان» و «بیدائیان» آمده است. نمونه‌های دیگر شامل تغییرات گسترده در ضبط «بوازکی» (به صورت توازکی، لوازکی و ...) و «ارملکی» در نسخه «ق» است. این تحلیل با استفاده از الگوهای تکرار و قواعد زبانی انجام شده و به شناسایی ضبط‌های معتبرتر کمک می‌کند.

۳-۵. تغییرات نسخه‌ای و تفاوت‌های لهجه‌ای در نام طایفه ارملکی

در جدول ۲، چنان‌که مشاهده می‌کنیم، نام طایفه «ارملکی» به گونه‌های مختلف و با تفاوت‌های نگارشی و املائی ضبط شده است:

جدول ۲. مقایسه نسخه‌های مختلف کتاب تاریخ گزیده و ضبط نام طایفه اوملکی

ردیف	نسخه	تاریخ کتابت	مشخصات کاتب	محل نگهداری	ضبط نام طایفه اوملکی
۱	ر	۷۹۲ هجری	اسدالله محلاتی	کتابخانه ابن سینا	اوملکی
۲	ب	۸۵۷ هجری	زین‌العابدین بن محمد کاتب شیرازی	ناشناس	اوپلکی
۳	ق	اواخر قرن ۸ یا اوائل قرن ۹ هجری	ناشناس	ناشناس	ارملکی
۴	م	۸۹۰ هجری	عبدالرحمن بن محمود السعیدی	کتابخانه ملی تهران	اوملکی
۵	ف	قرن ۱۰ یا ۱۱ هجری	ناشناس	ناشناس	اوپلکی
۶	ش	مشخص نیست	ناشناس	ناشناس	اوملکی

با توجه به داده‌های جدول ۲، طایفه «ارملکی» در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده به صورت‌های «اوپلکی»، «اوملکی» و «اوملکی» ضبط شده است. این تفاوت‌ها نشان‌دهنده عوامل زبانی، لهجه‌ای و نیز احتمالات خطا در نسخه‌برداری است که در طول قرون مختلف بر ضبط این نام تأثیر گذاشته‌اند. در این تحلیل، به بررسی این عوامل می‌پردازیم.

۳-۵-۱. بررسی تفاوت‌های نسخه‌ای و کاتبان

الف. نسخه «ق» (اواخر قرن ۸ یا اوائل قرن ۹ هجری) که توسط کاتبی ناشناس نوشته شده، نام طایفه را به صورت «ارملکی» ضبط کرده است.

ب. نسخه‌های «ف» و «ب» (قرون ۱۰ و ۱۱ هجری) هر دو به صورت «اوپلکی» ثبت شده‌اند. این تغییر احتمالاً ناشی از تأثیرات لهجه‌ای یا خطای کاتب است. در برخی گویش‌ها، جایگزینی «ر» با «ی» می‌تواند به تغییر تلفظ یا ادغام در انتقال زبانی اشاره داشته باشد.

ج. نسخه‌های «ر» و «م» (۷۹۲ و ۸۹۰ هجری) به صورت «اوملکی» ضبط شده‌اند که نشان‌دهنده صحت این فرم به عنوان ضبط درست تاریخی است.

د. نسخه «ش» با ضبط «اوملکی» احتمالاً به دلیل نامشخص بودن تاریخ کتابت و شناخته نشدن کاتب، از ضبط‌های متفاوتی پیروی کرده است. این ضبط ممکن است ساده‌شده ضبط‌های قدیمی‌تر باشد و ناشی از کم‌دقتی در ثبت تلفظ اصلی باشد.

۵-۳-۲. تأثیر لهجه‌ها و گویش‌های منطقه‌ای

تفاوت‌های موجود در ضبط نام طایفه نشان‌دهنده تأثیر لهجه‌های مختلف بر انتقال شفاهی این نام در مناطق مختلف است. ضبط‌های «اویلکی» و «اوملکی» نشان می‌دهند که تلفظ «ارملکی» در برخی مناطق به شکل‌های متفاوتی ادا می‌شده است. جایگزینی «ر» با «و» یا «ی» و همچنین حذف آن می‌تواند نتیجه تأثیر گویش‌های محلی باشد که در طول قرون بر ضبط نام‌ها تأثیر گذاشته و موجب تغییراتی در تلفظ آنها شده است. این تغییرات زبانی به خوبی نمایانگر تنوع فرهنگی و زبانی در تاریخ این طایفه هستند.

۵-۳-۳. احتمال خطاهای نسخه‌برداری و سادگی در ثبت نام‌ها

احتمال وجود خطاهای نسخه‌برداری و تمایل به ساده‌سازی در ثبت نام‌ها از دیگر عوامل مؤثر در این تغییرات به شمار می‌رود. به عنوان مثال، حذف صامت‌هایی مانند «د» در نام «عبدالمملکی» و تبدیل آن به «اوملکی» نشان‌دهنده روند طبیعی زبان در راستای ساده‌سازی تلفظ و نگارش است. این پدیده ممکن است به دلیل ناآشنایی کاتب با شکل دقیق نام یا تلاش برای آسان‌تر نوشتن آن باشد. این سادگی در ثبت نام‌ها می‌تواند منجر به تغییرات معناداری در ضبط تاریخی نام‌ها شود و نیاز به توجه بیشتری به دقت در نسخه‌برداری را نمایان سازد.

با توجه به این تحلیل‌ها، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که ضبط «اوملکی» به عنوان فرم صحیح تاریخی و طبیعی‌تر باید مورد تأیید قرار گیرد. این تغییرات نشان‌دهنده یک روند طبیعی در تکامل زبان و تأثیرات فرهنگی و محلی است که در مستندات تاریخی مشاهده می‌شود. هدف این پژوهش بر اساس شواهد به‌دست‌آمده، تأکید بر صحت ضبط «اوملکی» و تحلیل زبانی و تاریخی تغییرات آن در متن‌های مختلف است.

۵-۴-۵. از «ارملکی» تا «اوملکی»: بررسی دلایل ارجحیت نسخه‌های «م» و «ر»

برای اثبات ارجحیت ضبط «اوملکی» در نسخه‌های «م» و «ر» نسبت به ضبط «ارملکی» در نسخه «ق»، چند استدلال قابل توجه ارائه می‌شود:

۵-۴-۵-۱. کیفیت نسخه‌های «م» و «ر»

نسخه «م» توسط استاد عبدالحسین نوایی به عنوان نسخه‌ای دقیق و خوش‌خط توصیف شده است. این ویژگی‌ها بیانگر دقت بالای این نسخه و قابل اعتماد بودن آن در ثبت صحیح واژگان مانند «اوملکی» است. همچنین، نسخه «ر» با دقت نوشته شده و شامل حواشی و نسخه‌بدهایی است که نشان‌دهنده تلاش کاتب برای انطباق آن با نسخه‌های معتبر دیگر است. لازم به توضیح است که ضبط مورد نظر در منابع معاصر، مشابه نسخه‌های «م» و «ر»، به صورت «اوملکی» ثبت شده است (نک: سلیمی عبدالمملکی، ۱۳۸۱: ۲۳).

۵-۴-۵-۲. کاستی‌ها و ضعف‌های نسخه «ق»

نسخه «ق» نه تنها بخش‌های مهمی از ابتدا، میانه و انتهای کتاب را از دست داده، بلکه تلاش‌های ناکامل و خام برای تکمیل آن با خطاهای متفاوت و اشتباهات متعدد، نشان‌دهنده پایین بودن دقت و ارزش آن در مقایسه با نسخه‌های دیگر است. این موضوع بر اعتبار کمتر این نسخه و ضعف آن در ثبت صحیح واژگانی مانند «اوملکی» دلالت دارد.

۵-۴-۵-۳. تطابق بیشتر نسخه‌های دیگر با هم

از میان شش نسخه مورد بررسی، پنج نسخه «ب، ف، ر، م، ش» حرف دوم واژه مورد بحث را به جای «ر»، به صورت «و» ثبت کرده‌اند. این نکته حاکی از این است که ضبط «و» احتمالاً دقیق‌تر و صحیح‌تر است. علاوه بر این، اعتبار زمانی و کیفیت بالای این نسخه‌ها، بر استحکام این فرضیه می‌افزاید.

و به تمایز آنها از نسخه «ق» که حاوی ضبط «ر» است، کمک می‌کند.

۵-۴-۵. احتمال خطای کاتب در نسخه «ق»

با توجه به قدمت نسخه «ق»، این احتمال وجود دارد که کاتب به دلیل رسم الخط یا محدودیت‌های خاص زمان خود، واژه «اوملکی» را به اشتباه به شکل «ارملکی» ضبط کرده باشد.

۵-۴-۵. امکان تصحیف در نسخه «ق»

در نسخه «ق»، احتمال تصحیف نام طایفه «اوملکی» به «ارملکی» به دلیل شباهت حروف «ر» و «و» مطرح است. با توجه به اینکه این نام تنها یک بار در متن تاریخ گزیده آمده، امکان بررسی تکرار این تصحیف در همان واژه وجود ندارد. این خطا ممکن است ناشی از شباهت‌های بصری در رسم الخط فارسی، به‌ویژه در نسخه‌های قدیمی، باشد. عواملی مانند خستگی کاتب یا محدودیت‌های ابزار نوشتاری نیز در بروز چنین اشتباهاتی مؤثر بوده‌اند. تفاوت ضبط این واژه در نسخه «ق» نسبت به سایر نسخه‌ها، احتمال وقوع تصحیف را در این مورد تقویت می‌کند.

۵-۴-۶. شواهد تصحیف در دیگر موارد مشابه

در نسخه‌های خطی قدیمی، اشتباهات مشابهی بر اثر شباهت حروف «ر» و «و» رایج بوده است؛ مانند:

تصحیف «خرد» به «خود» در دیوان ظهیر فاریابی

وقتی که گم شود ز سر سرکشان خود روزی که بگسلد ز تن پردلان روان
(ظهیر فاریابی، ۱۳۸۱: ۱۴۱)

تصحیف «دورتر» به «دور تو» در دیوان اثیر اخسیکتی

همی نبینی از روی تجربت که کمان چو جفت گردد از او دور تو رود پرتاب
(اخسیکتی، ۱۳۸۹: ۳۵)

تصحیف «چرا ز ابر» به «چو از ابر» در شاهنامه فردوسی

ندانم که عاشق گل آمد گر ابر چو از ابر بینم خروش هزبر
(فردوسی، ۱۳۷۵، ج ۵: ۲۹۲)

تصحیف «بگرم» به «بگویم» در دیوان حافظ

مطرب از گفته حافظ غزلی نغز بخوان تا بگویم که ز عهد طربم یاد آمد
(حافظ، ۱۳۸۷: ۱۸۸)

خانلری در تصحیح خود از دیوان حافظ، به جای «بگویم»، «بگرییم» ضبط کرده است. (نک: حافظ، ۱۳۶۲: ۳۵۴). این نمونه‌ها نشان می‌دهند که تصحیف‌های ناشی از شباهت حروف «ر» و «و» امری رایج بوده و می‌تواند بر ضبط کلمات تأثیرگذار باشد.

با توجه به شواهد موجود، نسخه‌های «م» و «ر» که واژه «اوملکی» را به درستی ثبت کرده‌اند، نسبت به نسخه «ق» از اعتبار بیشتری برخوردارند. خط فارسی به دلیل شباهت‌های شکلی حروف، همواره با چالش‌هایی در حفظ اصالت متون مواجه بوده و تصحیف‌ها به‌طور مکرر در نسخه‌های مختلف رخ داده‌اند. برخی حروف مانند «ب»، «پ»، «ت»، «ث»، «ذ»، «ر»، «ز»، «ژ» و دیگر حروف مشابه، به دلیل شباهت ظاهری ممکن است باعث اشتباهاتی در متون شوند. این نقص‌ها در خط فارسی، نسخه‌نویسان گذشته را به سردرگمی دچار کرده است. به‌عنوان مثال، یک کاتب ممکن است به دلیل تساهل یا تسامح، حرفی را به صورت کوتاه یا کشیده بنویسد یا آن را در موقعیت خاصی فشرده یا گشاده نگارش کند. همچنین، کاتب دیگری ممکن است به دلیل بی‌سوادی یا غفلت، این اشتباه را تکرار کند و به کلمه‌ای مشابه آن تبدیل نماید. این تصحیفات و تحریفات از طریق نسخه‌های مختلف به فرهنگ‌ها و کتاب‌های لغت منتقل شده و نشان‌دهنده چالش‌های موجود در حفظ و تصحیح متون قدیمی هستند.

۵-۴-۷. وجود نسخه‌های خطی جدید با ضبط «اوملکی»

بررسی نسخه‌های خطی جدیدی که در تصحیح نوایی مورد استفاده قرار نگرفته‌اند، نشان می‌دهد که در این منابع، کلمه به شکل «اوملکی» ضبط شده است. این امر در کنار شواهد موجود در نسخه‌های دیگر، تأییدی بر این فرضیه است که ضبط صحیح کلمه، همان «اوملکی» است؛ چنانکه در نسخه‌های «ر» و «م» نیز به همین صورت ثبت شده است. از آنجا که این ضبط در دو نسخه مستقل تکرار شده، می‌توان نتیجه گرفت که احتمالاً شکل اصلی و معتبر واژه در متن اصلی «اوملکی» بوده است.

نسخه «مج ۱»

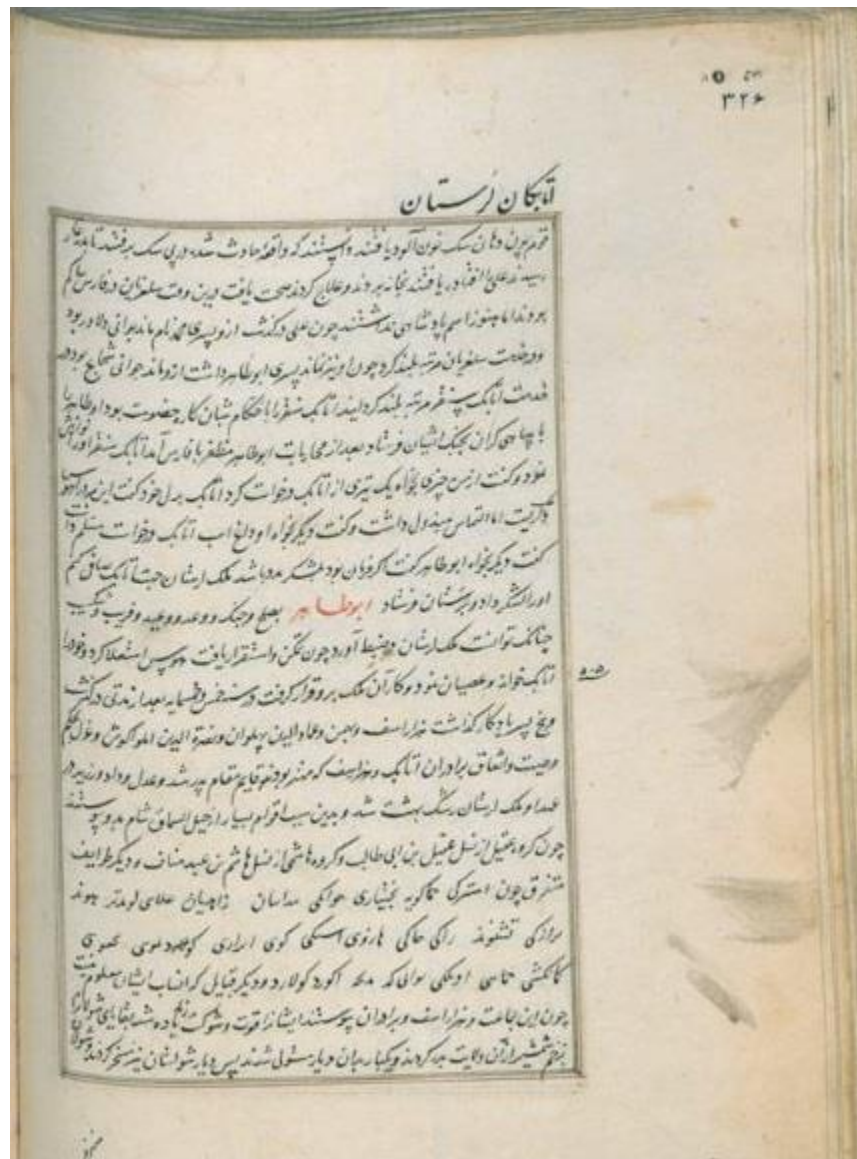
نسخه خطی‌ای که اخیراً در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (شماره بازیابی ۲۳۳، شماره مدرک ۱۰-۱۸۲۶۶) شناسایی شده، نسخه‌ای بدون تاریخ است که کلمه را به صورت «اوملکی» ضبط کرده است.

نسخه «مج ۲»

این نسخه خطی با شماره بازیابی ۱۱۴۰۹۱ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود و در ۱۰ رمضان ۱۱۱۰ قمری به دست میرجمال‌الدین محمد حسنی در فراه کتابت شده است. متن با خط نسخ و نستعلیق نگاشته شده و دارای عناوین و نشانی‌های شنگرفی، رساله‌های نجومی، جداول و اشعار چند ستونی است. نسخه شامل حاشیه‌نویسی، تصحیح و مقابله بوده و برخی برگ‌ها سفید یا جابه‌جا شده‌اند. همچنین، در این نسخه کلمه «اوملکی» به همین صورت ضبط شده است.

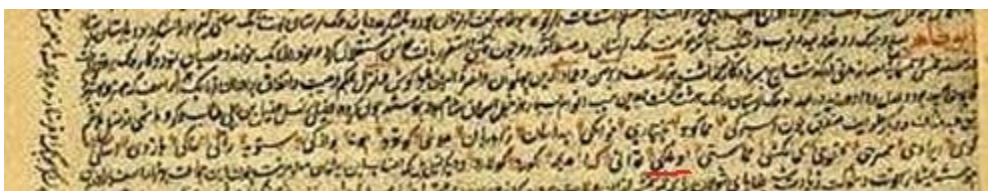
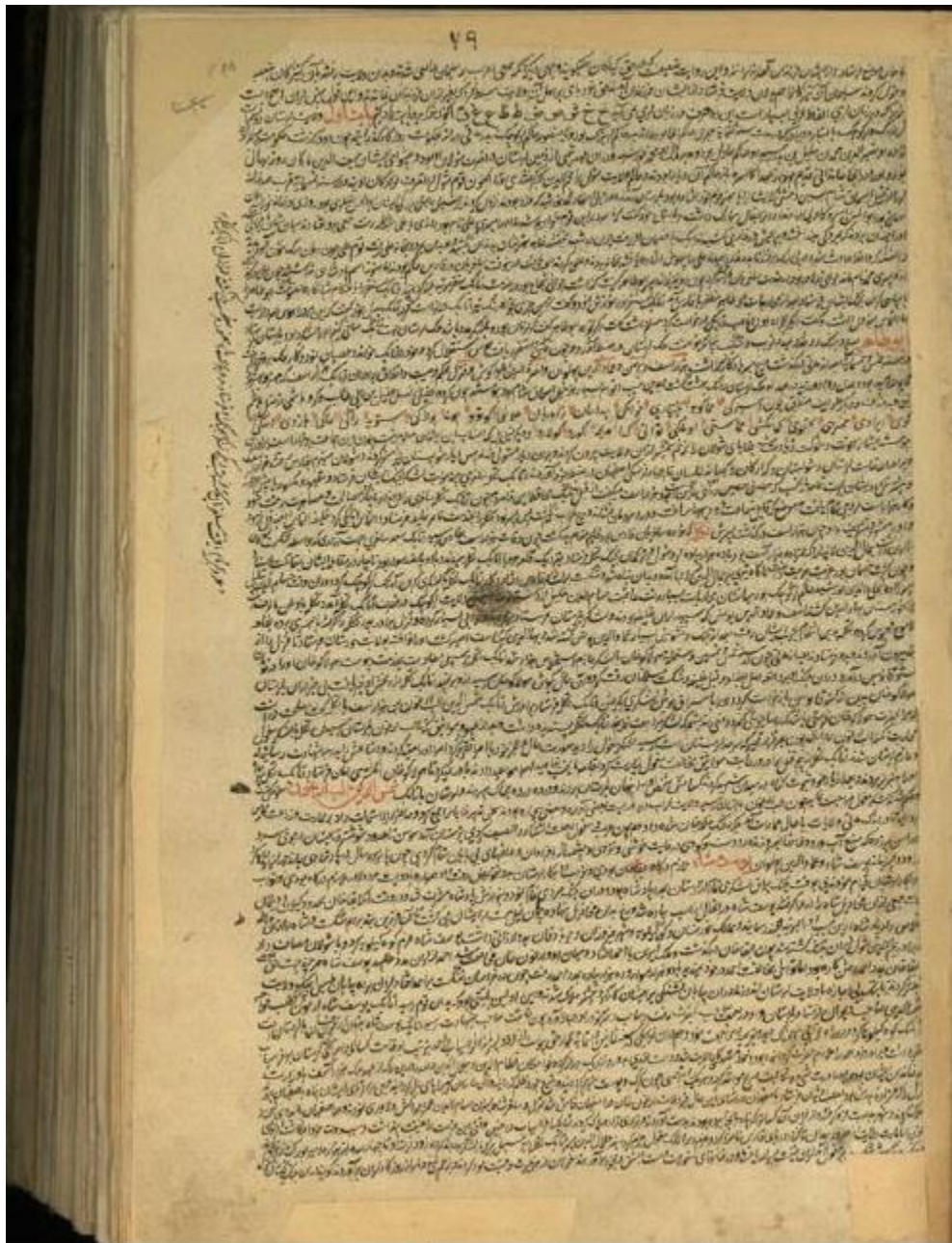
از آنجا که این نسخه‌ها در دسترس مرحوم نوایی هنگام تصحیح «تاریخ گزیده» نبوده، می‌تواند به‌عنوان شاهی مستقل در تأیید ضبط صحیح واژه مطرح شود. علاوه بر این‌ها، پیشتر نیز نسخه‌هایی با ضبط «اوملکی» شناسایی شده‌اند که تکرار این صورت در منابع مختلف، صحت آن را تقویت می‌کند.

تصویر ۱: نسخه مج ۱، ص ۳۲۶

برازگی تشنوند راکی حاکی ماروی اسکلی کوی ارادی کوچه دوسوی محوی
 کماکشی حماسی اوکلکی سالی که مدح اکو کولارد و دیگر قبایل که انساب ایشان معلوم
 چون این بیاعت و خراسان و برادران پوسند ایشان از قوت و شوکت نامیده شده بیایم شریک

تصویر ۱: نسخه مج ۲، ص ۷۹

۵-۵. تبیین زبان شناختی تغییر نام طایفه عبدالملکی: از عبدالملکی به اوملکی

نام طایفه عبدالملکی (abdolmaleki)، به گزارش نطنزی (۱۳۳۶: ۵۳)، مورخ سده‌های هشتم و نهم هجری، از نام پدرشان «عبدالملک» (abdolmalek) نشأت گرفته است. طبق گفته زامباور^۵ (۱۹۸۰: ۳۲۱)، عبدالملک یکی از هفت پسر «حسنویه بن الحسین الکردی البرزکانی» بوده است. در نسخه‌های تاریخ گزیده («م» و «ر»)، نام عبدالملکی به صورت اوملکی (awmaleki) ثبت شده است. این تغییر را می‌توان از دیدگاه زبان‌شناسی تاریخی و واج‌شناسی بررسی کرد. تغییر نام از عبدالملکی به اوملکی با چندین قاعده زبان‌شناختی سازگار است که در ادامه به برخی از این نکات کلیدی اشاره می‌شود تا به استدلالی قوی‌تر در اثبات صحت ضبط اوملکی به جای ارملکی (armaleki) و سایر اشکال کمک کند.

۵-۵-۱. تغییر واجی^۶

یکی از تغییرات رایج در زبان‌ها طی زمان، جایگزینی صداها با واج‌های ساده‌تر است. در این مورد، تغییر از /ʔ/ (عین) در عبدالملکی (abdolmaleki) به /p/ (همزه) در اوملکی (awmaleki) مشاهده می‌شود. این تغییر، به دلیل تلاش برای ساده‌تر کردن تلفظ و یا انطباق با شیوه‌های تلفظی منطقه‌ای بوده است. این تغییر می‌تواند نشان‌دهنده کاهش پیچیدگی تلفظی باشد که در طول تاریخ در بسیاری از گویش‌ها دیده می‌شود.

۵-۵-۲. حذف و کاهش همخوان‌ها^۷

در فرایند تکامل زبان، حذف برخی همخوان‌ها برای تسهیل تلفظ رایج است. در اینجا، حذف حرف «د / d» از عبدالملکی و تبدیل آن به اوملکی قابل مشاهده است. این حذف ممکن است به دلیل ساختار تلفظی منطقه‌ای یا تمایل به کاهش تعداد صامت‌ها در کلمه صورت گرفته باشد، به‌ویژه هنگامی که این صامت‌ها تأثیر معنایی مستقیمی در کلمه ندارند.

۵-۵-۳. همگونی و تطبیق^۸

تغییرات واجی گاهی اوقات به منظور هماهنگی بهتر با ساختار آوایی کلمات یا خصوصیات محلی در لهجه‌ها اتفاق می‌افتند. به عنوان مثال، تبدیل «عبدال» (abdol) به «آو» (aw) نشان‌دهنده یک فرآیند ساده‌سازی است که با توجه به گویش محلی، برای تسهیل تلفظ انجام می‌شود. این تغییر نه تنها ساختار کلی نام را حفظ می‌کند، بلکه آن را برای گویشوران آسان‌تر می‌کند. چنین تطبیق‌هایی معمولاً در مناطق با گویش‌های متنوع مشاهده می‌شود. به عنوان نمونه، در مناطق گردنشین ایران، واژه «عبدالرزاق» (abdolrazzāq) به صورت «آورزاق» (awrazzāq) تلفظ می‌شود که نشان‌دهنده تأثیر گویش محلی بر شکل‌گیری و تلفظ کلمات است. این نوع تغییرات واجی نه تنها به فهم بهتر واژه‌ها کمک می‌کند، بلکه نمایانگر تعامل میان زبان و فرهنگ‌های محلی نیز می‌باشد.

۵-۵-۴. نمودار تغییرات واجی

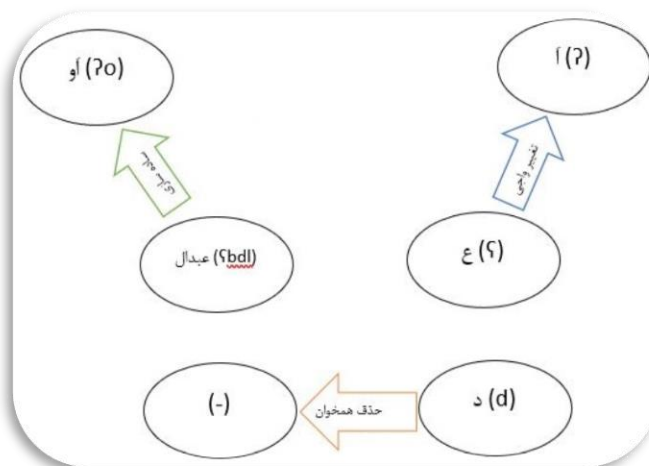
برای ارائه تصویری از این تغییرات، می‌توان نموداری ارائه داد که مراحل تبدیل واجی از عبدالملکی به اوملکی را نشان دهد. در این نمودار:

الف. تغییر واجی: تبدیل صدای /ʔ/ (عین) به /p/ (همزه)، که در نمودار با خط آبی نمایش داده می‌شود.

ب. حذف همخوان: حذف صدای /d/ (د)، که با خط قرمز مشخص می‌شود.

ج. ساده‌سازی: تبدیل عبدل (abdol) به آو (aw)، که با خط سبز نمایش داده می‌شود.

شکل ۱. نمودار تغییرات واجی

این تغییرات واج‌شناختی و حذف صامت‌ها نشان‌دهنده یک روند طبیعی در تکامل زبان است که به دلیل عوامل محلی، تطبیق با گویش‌های بومی و سادگی تلفظ صورت گرفته است. با توجه به این تحلیل‌ها، ضبط اوملکی به عنوان فرم صحیح تاریخی و طبیعی‌تر می‌تواند مورد تأیید قرار گیرد، زیرا نه تنها اصول ساده‌سازی تلفظ را در خود دارد بلکه با شیوه‌های زبان‌شناختی تاریخی در تکامل زبان‌های منطقه نیز مطابقت دارد.

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش با محوریت بررسی تصحیف نام «اوملکی» به «ارملکی» در نسخه‌های مختلف تاریخ گزیده، تلاش کرده است تا با استفاده از شواهد تاریخی، زبان‌شناسی و تطبیقی، ضبط اصلی و معتبر این نام را مشخص سازد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که اختلاف ضبط‌ها، به‌ویژه در نسخه «ق»، عمدتاً ناشی از خطاهای کتابتی، ترجیحات فردی کاتبان، و تأثیرات محلی بوده است و نمی‌توان آن‌ها را صرفاً به تغییرات طبیعی زبان نسبت داد.

شواهد زبانی ارائه‌شده در این پژوهش، از جمله تطابق ساختاری و ریشه‌شناسی واژه، بر اعتبار «اوملکی» به عنوان ضبط صحیح تأکید دارند. این شکل نه تنها با دیگر منابع معتبر تاریخی سازگار است، بلکه از نظر تاریخی نیز انعکاس‌دهنده ساختارهای اجتماعی و زبانی رایج در دوره مورد بحث است. تحلیل نسخه‌شناسی نیز نشان می‌دهد که «اوملکی» در نسخه‌های معتبرتر و متعددتری به صورت یکسان ضبط شده است، که این امر گواهی بر اصالت این شکل و اشتباه بودن ضبط‌های جایگزین، از جمله «ارملکی»، می‌باشد.

علاوه بر این، مصاحبه با متخصصان حوزه زبان‌شناسی و تاریخ، دیدگاه‌های جدیدی درباره اشتباهات رایج کاتبان و دلایل احتمالی تصحیف نام‌ها ارائه داد. این بررسی‌ها نشان داد که لهجه‌های محلی و عادات متداول کاتبان نقش بسزایی در این گونه خطاها داشته‌اند.

این مطالعه با تأکید بر اهمیت بازنگری و تصحیح ضبط‌های مشابه در متون تاریخی، بر این نکته صحنه می‌گذارد که اصلاح این قبیل اشتباهات نه تنها

به درک صحیح‌تر از ساختارهای قومی و فرهنگی ایران کمک می‌کند، بلکه از بروز تحریف‌های احتمالی در آینده نیز جلوگیری می‌نماید. از این رو، پیشنهاد می‌شود در تصحیح‌های آتی تاریخ گزیده، ضبط «اوملکی» به عنوان شکل اصلی و دقیق در نظر گرفته شود. این اقدام می‌تواند به ارائه تصویری دقیق‌تر از تاریخ و فرهنگ ایران و اجتناب از تفسیرهای نادرست کمک شایانی کند.

پی‌نوشت

1. Barbier de Beyard
2. Edward Granville Browne
3. Jules Gantin

۴. در این جدول، هر ردیف نشان‌دهنده یک طایفه است، و هر ستون مربوط به یک منبع مختلف از نسخه‌ها یا کتاب‌هاست. اگر داده‌ای در نسخه‌ای وجود نداشته باشد، آن خانه را خالی گذاشته‌ایم. این جدول به خواننده کمک می‌کند به راحتی اختلافات و شباهت‌های نام‌های طوایف را در نسخه‌های مختلف مشاهده کند.

5. Eduard von Zambaur
6. Phonetic Shift
7. Consonant Reduction and Deletion
8. Assimilation and Adaptation

منابع

اخسیکتی، اثیرالدین (۱۳۸۹) دیوان اثیرالدین اخسیکتی، تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ، تهران: انتشارات اساطیر
 بختیاری، علیقلی سردار اسعد و عبدالحسین لسان‌السلطنه سپهر (۱۳۹۸) تاریخ بختیاری، تهران: انتشارات اساطیر
 بدلیسی، شرف‌خان بن شمس‌الدین (۱۳۷۷) شرفنامه، تهران: انتشارات اساطیر
 حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۶۲) دیوان حافظ، تصحیح پرویز ناتل خانلری، تهران: انتشارات خوارزمی
 حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۸۷) دیوان حافظ، تصحیح محمد قزوینی و قاسم غنی، تهران: انتشارات اساطیر
 زامباور، ادوارد فون (۱۹۸۰) معجم الانساب و الاسرات الحاکمه فی التاریخ الاسلامی، تصحیح حسن زکی محمد و محمود حسن احمد، بیروت: دارالرائد العربی

سلیمی عبدالملکی، حسن (۱۳۸۱) پیشینه عبدالملکی‌ها در مازندران و کردستان، ساری: شلفین
 ظهیر فاریابی، طاهر بن محمد (۱۳۸۱) دیوان ظهیرالدین فاریابی، تصحیح امیرحسین یزدگردی، تهران: نشر قطره
 فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۷۵) شاهنامه، به کوشش جلال خالقی مطلق، کالیفرنیا: انتشارات مزدا
 مستوفی قزوینی، حمدالله (۱۳۳۹) تاریخ گزیده، با اهتمام عبدالحسین نوایی، تهران: انتشارات امیرکبیر
 مستوفی قزوینی، حمدالله (۱۳۹۴) تاریخ گزیده، با اهتمام محمد روشن، تهران: بنیاد موقوفات افشار
 مستوفی قزوینی، حمدالله (۱۳۶۱) تاریخ گزیده، افست چاپ ادوارد براون، تهران: انتشارات دنیای کتاب
 مستوفی قزوینی، حمدالله (بی‌تا) تاریخ گزیده، نسخه خطی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره بازیابی ۲۳۳، شماره مدرک: ۱۸۲۶۶۱۰، ص ۳۲۶

مستوفی قزوینی، حمدالله (۱۱۱۰ قمری) تاریخ گزیده، نسخه خطی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره بازیابی ۱۱۴۰۹۱، ص ۷۹
 نطنزی، معین‌الدین (۱۳۳۶) منتخب‌التواریخ معینی، به تصحیح ژان اوین، تهران: کتابفروشی خیام

References

- Akhsikati, A. al-D. (2010). *Diwan of Athir al-Din Akhsikati* (R. Homayoun Farrokh, ed.). Tehran: Asatir Publications. [In Persian]
- Badlisi, S. K. bin S. al-D. (1998). *Sharafnameh*. Tehran: Asatir Publications. [In Persian]
- Bakhtiari, A. S. A. & Sepehr, A. L. al-S. (2019). *History of Bakhtiari*. Tehran: Asatir Publications. [In Persian]
- Ferdowsi, A. (1996). *Shahnameh* (J. Khaleghi Motlagh, ed.). California: Mazda Publishers. [In Persian]
- Hafez, S. al-D. M. (1983). *Diwan of Hafez* (P. Natel Khanlari, ed.). Tehran: Kharazmi Publications. [In Persian]
- Hafez, S. al-D. M. (2008). *Diwan of Hafez* (M. Qazvini & G. Ghani, eds.). Tehran: Asatir Publications. [In Persian]
- Mostowfi Qazvini, H. (1700). *Tarikh-e Gozideh* (Manuscript, Islamic Consultative Assembly Library, Retrieval No. 114091, p. 79). Tehran. [In Persian]
- Mostowfi Qazvini, H. (1960). *Tarikh-e Gozideh* (A. Nava'i, ed.). Tehran: Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Mostowfi Qazvini, H. (1982). *Tarikh-e Gozideh* (Facsimile of Edward Browne's Edition). Tehran: Donyaye Ketab Publications. [In Persian]
- Mostowfi Qazvini, H. (2015). *Tarikh-e Gozideh* (M. Roshan, ed.). Tehran: Afshar Endowment Foundation. [In Persian]
- Mostowfi Qazvini, H. (n.d.). *Tarikh-e Gozideh* (Manuscript, Islamic Consultative Assembly Library, Retrieval No. 233, Document No. 1826610, p. 326). Tehran. [In Persian]
- Natanz, M. al-D. (1957). *Montakhab al-Tavarikh al-Mo'ini* (J. Aubin, Ed.). Tehran: Khayyam Bookstore. [In Persian]
- Salimi Abdolmaleki, H. (2002). *The History of the Abdolmaleki Tribe in Mazandaran and Kurdistan*. Sari: Shalfin. [In Persian]
- Zahir Faryabi, T. bin M. (2002). *Diwan of Zahir al-Din Faryabi* (A. Yazdgerdi, ed.). Tehran: Qatreh Publications. [In Persian]
- Zambaur, E. von. (1980). *Dictionary of Genealogies and Ruling Families in Islamic History* (H. Zaki Mohammad & M. Hassan Ahmad, eds.). Beirut: Dar al-Raed al-Arabi. [In Arabic]